

УДК: 323.1:281.9  
DOI: 10.17721/sophia.2022.20.2

К. М. Вергелес, д-р філос. наук, проф.  
Вінницький національний медичний університет ім. М.І. Пирогова, Вінниця, Україна  
ORCID: 0000-0001-5695-7862  
e-mail: kvergeles@gmail.com

Є. В. Нетецька, канд. філол. наук, асист.  
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна  
e-mail: netetsky@gmail.com

## СУТНІСНІ ПРОЯВИ СУЧАСНИХ ПРОБЛЕМ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ НА ПРИКЛАДІ ПРАВОСЛАВ'Я: ДЖЕРЕЛОЗНАВЧИЙ АНАЛІЗ

*Виявлено, що релігійні процеси, які відбуваються в Україні останнім часом, усе більше спонукають до всебічного філософсько-релігієзнавчого аналізу взаємозв'язку національного і релігійного, етнічного і конфесійного, ментального і сакрального, політичного й ідеологічного тощо, позаяк саме ці зв'язки є істотними чинниками становлення державності, національної ідентичності, духовної самотності та релігійної визначеності народу, що й викликає нині підвищений інтерес вітчизняних дослідників: від філософів, істориків, психологів до соціологів, етнографів, лінгвістів тощо. Досліджено сутність специфіки національної ідентичності загалом, православ'я зокрема, яка розкривається через всебічний, глибокий аналіз основних доміант православного віровчення, серед яких – антропологічна ідея, що пронизує всю християнську онтологію і гносеологію, та вчення про кафоличність й етнофілітизм.*

*Визначено, що саме ці проблеми постійно перебувають під пильною увагою науковців та неодноразово ставали предметом фахових досліджень минулого та професійних пошуків сучасних вітчизняних і зарубіжних учених. У сучасній Україні спостерігається зростання кількості досліджень, зокрема в лоні історії православ'я, його віровчення та обрядів, а також його взаємодії з державою та суспільством. Широкий і різноманітний спектр релігієзнавчих тематик є доволі значним та значущим у сьогоденні. Усе це зумовлено тим, що православ'я історично було й залишається панівним релігійним фактором у нашій країні і саме воно може претендувати називатись автохтонною (ментально вкоріненою) релігією в Україні.*

**Ключові слова:** православ'я, релігія, кафоличність, етнофілітизм, національна ідентичність.

Усебічний аналіз православ'я є доволі різноплановим та актуальним саме сьогодні, тому і здійснюється в різних площинах, а саме: релігієзнавчій; історичній; політичній; культурологічній та інших. Отже, повний обсяг усієї літератури, де розглядаються історичні, богословські, економічні, соціальні, культурні та інші аспекти функціонування православ'я, є достатньо великим і нараховує десятки монографій та не одну сотню статей.

**Мета статті** полягає у всебічному порівняльному аналізі різних джерел, які розглядають цю проблему.

Цю ситуацію одним із перших помітив та почав вивчати один із сучасних дослідників православ'я в Україні О. Саган. Він в одному з розділів "Православна проблематика в дослідницьких здобутках українських релігієзнавців" колективної монографії "Релігієзнавство України" [28] здійснює досить ґрунтовний аналіз усієї історіографії дослідження з цієї проблематики.

Як показує минулий історичний досвід, становлення українського православознавства відбувалося і відбувається на тлі гострої необхідності ідентифікації національної специфіки українського православ'я щодо російського. Наприклад, у перших друкованих публікаціях про православ'я в Україні більшість дослідників так чи так торкаються проблем російського феномену. Зокрема, досліджуючи саме українське православ'я, науковці розглядали історію останнього як постійне змагання за незалежність від РПЦ [див.: 3; 12; 13]. Таким чином відбувається стале зосередження на головній проблемі міжконфесійного конфлікту та міжконфесійного діалогу, здобутті автокефалії українським православ'ям [40], більшість учених намагались обґрунтувати та відстояти права української церкви перед небезпекою їх втрати з боку РПЦ.

Це, у свою чергу, зумовило те, що більшість із цих робіт характеризувались певною необ'єктивністю та не були достатньо аргументованими, оскільки політичні

пріоритети доволі часто відігравали панівну роль. Більшість дослідників були заангажованими на певній церкві, і саме це ставило церкву "поза повноцінним та критичним аналізом її внутрішньої та зовнішньої діяльності" [29]. Але завдяки цим творам вдалося подолати "сито імперських шовіністичних схем", започаткувати самостійну наукову позицію, яка збігалася би з основними принципами академічного релігієзнавства.

Проте академічний (чисто науковий) підхід у дослідженні цього питання, а саме проблеми сутності ідентифікації національного в православ'ї, має певну специфіку. У висвітленні цієї проблеми не можна ігнорувати погляди богословів, хоча академічне релігієзнавство передбачає всебічний аналіз сутності самого феномену, філософського змісту та з'ясування всіх історичних і культурних контекстів цього явища. Його належність до певної традиції у вивченні історичного процесу його розвитку виходить із загальнонаукових вимог об'єктивності, історизму, позаконфесійності, діалектичності.

Проблема сутності національної ідентифікації в православ'ї мало досліджувалась у релігієзнавчій літературі минулих років, оскільки радянська ідеологія накладала так зване "табу" на опрацювання багатьох релігійних тем. До головних заборонених тем належали ті, які відзначають специфіку будь-якого релігійного напрямку, зокрема православ'я, а особливо українського православ'я. Тривалий час більшість радянських релігієзнавців були змушені здійснювати свої наукові пошуки в межах атеїстичної ідеології та критики богословських ідей. Представники академічного богослов'я розглядали цю проблему переважно за кордоном, де найчастіше існувало однобічне бачення, звіди і конфесійна заангажованість, надання переваги вивченню джерел з історії богословської думки певної конфесії.

Радянська політична система в поодиноких випадках дозволяла дослідження окремих релігієзнавчих

проблем, зокрема вивчення історії та ідеології православ'я, хоча це й відбувалося у межах марксистських атеїстичних концепцій. Незважаючи на явну заідеологізованість, як це слушно зауважує професор А. Колодний [15, 2], релігієзнавчі дослідження радянської та перших років пострадянської доби все-таки заслуговують на увагу дослідників.

Незважаючи на "атеїстичність" цього періоду, можна виокремити низку праць, які, безперечно, мали неупереджений достовірний характер щодо цієї конфесії, тому вони не втратили своєї актуальності і сьогодні. Серед них: В. Бондаренко [5], М. Гордієнко [9], Ю. Калінін [14], М. Копаниця [16], М. Красніков [17], В. Кувакін [18], П. Курочкін [19], М. Новіков [22], О. Шишкін [38], М. Філоненко [35] та ін.

Своєрідність радянських часів виражалась і в тому, що доступ до наукової літератури закордонних (діаспорних) авторів був строго обмежений. Незважаючи на це, відомі історики широко вивчали історію православних церков. Їхні дослідження містять неоціненний фактичний і методологічний матеріал із зазначених проблем. Досліджуючи праці цих учених, можна дійти висновку, що в деяких авторів часто абсолютизувалася роль православної церкви, узагалі релігії у соціальному і культурному розвитку українського народу [4]. Проте, незважаючи на постійний тиск марксистсько-ленінського вчення у процесі дослідження релігії радянської доби, в Україні все-таки сформувалась потужна школа православознавців. Тому з розвалом СРСР вітчизняному релігієзнавству вдалося доволі швидко заповнити прогалину, що утворилась у дослідженні релігійних традицій національних особливостей.

Ця специфічна ситуація у дослідженні заборонених тем змінилася зі здобуттям Україною незалежності, саме тоді, коли виникла гостра потреба заповнити штучно породжений радянською ідеологією інформаційний вакуум. Починають відроджуватись релігієзнавчі студії серед академічних учених та серед університетських дослідників.

Виняткове місце в цьому процесі посіли роботи науковців кафедри релігієзнавства Київського національного університету ім. Т. Г. Шевченка, Відділення релігієзнавства Інституту філософії ім. Г. С. Сковороди Національної Академії Наук України, Інституту історії НАН України та ін. Головними надбаннями сучасного релігієзнавства є колективні монографії науковців: "Релігія в духовному житті українського народу", "Українська церква між Сходом і Заходом", "Історія релігії в Україні. В 10-ти томах" (особливо тт. 2, 3, 10) [24; 26], у яких постають та розв'язуються питання історії православ'я його особливостей розвитку.

Саме ці дослідження і дали фактичний поштовх для створення в Україні нової галузі релігієзнавства – етнології релігії, яка вивчає взаємозв'язок етнічних та релігійних детермінант. Базовою з етнології релігії є праця Л. Филипович [34]. Цей напрям дослідження релігії є далекосяжним з огляду на те, що, як зазначає О. Розумна, "релігія дає не тільки універсальні, а насамперед етнічні форми осмислення людиною глибинних основ буття", адже "кожному народові характерна своєрідна форма розуміння трансцендентного, через призму якого етнос сприймає, організовує та відтворює світ" [27, с. 13].

У різних дослідженнях ідеться про особливості помісних православних церков, і найчастіше авторами є

самі представники цих церков, тому у своїх наукових розвідках вони активно здійснюють пошуки своєї ідентичності. Не винятком є й російське православ'я в часи його відокремлення від материнської церкви хтхтр бажанні бути незалежним від Константинополя. Ідентичний етап у становленні своєї історії пережило і українське та македонське, чорногорське та болгарське православ'я. Православ'я тим і відрізняється від католицизму, що має чіткі національні форми, прояви, тісно пов'язане з культурою народу, серед якого проповідує.

Глибинний релігієзнавчо-філософський аналіз усіх національних православних церков ґрунтується на сутності поняття "етноконфесійної ідентичності культури" як специфічної конфігурації прояву культури та етносу, який неодмінно повинен мати свій релігійно встановлений спосіб буття, а представники повинні мати свою етноконфесійну свідомість [11]. Ця особливість культури має бути представлена специфікою національної ментальності. Оскільки особливим є те, що етноконфесійні риси надзвичайно тісно пов'язані з особливостями релігійності – "бо ж від того, наскільки глибоко засвоєні догмати і канони віровчення, залежить рівень проникнення в цю сферу народних "привнесень" [30, с. 25].

Увесь так званий етноконфесійний зріз релігійності і культури того чи іншого народу досліджується в Україні здебільшого на теоретичному рівні, хоча ми маємо і напрацювання історичного матеріалу, у якому не так яскраво представлений сучасний контекст та практичний вимір. Актуальними питаннями залишаються й ті, які пов'язані між собою, наприклад, національна і конфесійна свідомість, як покращити міжконфесійні відносини представників одного чи різних етносів.

Серед усіх вище згаданих проблем, можна виділити і дослідження ролі церкви в етнонаціональному розвитку, базовим джерелом цього аналізу послужила колективна монографія "Релігія і нація в суспільному житті України й світу", написана співробітниками Відділення релігієзнавства ІФ НАН України [25]. Саме в ній центральне місце посідають проблеми історичної розбудови церков в умовах сучасних глобалізаційних трансформацій, а також визначення ролі і місця церкви у справі духовного самовираження етносу та вплив релігії на формування нації.

Серед праць українських дослідників ми знаходимо й ті, у яких, поряд із розглядом загальнотеоретичних проблем, фокус робиться на українському контексті [39]. Відомі вчені акцентують свою увагу на проблеми взаємодії етносу і релігії, коли ті у процесі історичної трансформації та в умовах сучасних суспільно-політичних реалій зазнають суттєвих змін. Висвітлюються тісний взаємозв'язок понять національного та релігійного в процесі сучасного українського державотворення, тенденції розвитку сучасних етнонаціональних та релігійних процесів, причини та сутність міжцерковного конфлікту. Зокрема, проблеми етноконфесійної ситуації та міжконфесійного конфлікту глибоко досліджує С. Здіорук в своїх працях [11].

Велика увага сучасними вченими була приділена чи не головній проблемі – взаємовпливу релігії і політики. Тому ще в 2000 р. побачила світ колективна монографія І. Кураса, М. Рибачука, М. Кириюшка, П. Фещенка "Релігія і політика в сучасній Україні" (К., 2000), де проводиться добротний аналіз соціальних та особистісних умов взаємодії політики і релігії, проблеми політизації

церковного буття та аналізу християнського відродження в контексті релігійно-ідеологічної ситуації в Україні.

Простежується також зростання зацікавленості до православної проблематики, а особливо до цілісного впливу національних чинників на становлення православності. На жаль, сьогодні суттєво поменшало наукових досліджень у цій царині з боку академічних релігієзнавців, адже саме вони і дали фундаментальний поштовх у розвитку цієї тематики [36, с. 136–158], але серед представників інших наук істотно зріс попит та інтерес до дослідження православ'я. Саме воно нині виступило на передній план наукових досліджень істориків, етнологів, етнографів, філологів, соціологів та православних богословів.

Теоретико-методологічні рефлексії щодо історії, особливо в процесі дослідження сучасного стану православ'я у світі, яскраво представлені в різноплановості богословських магістерських, кандидатських і докторських дисертацій, які виконуються і потім захищаються в православних семінаріях та академіях.

Наслідком таких інтересів стало відновлення видання "Труди КДА", що видавалися з 1860 року, де і світські, і богословські дослідники обговорюють актуальні проблеми. Фундаментальною сторінкою в історії дослідження православ'я можна вважати відкриття православного Богословського порталу [<http://theology.in.ua>], де першим головним редактором був науковець, філософ Ю. Чорноморець.

Важливим джерелом у дослідженні національних проявів православ'я стали деякі наукові і науково-популярні журнали: "Вісник НАН України", "Соціологічні дослідження", "Національна безпека і оборона", "Людина і світ", "Українське релігієзнавство", "Релігійна панорама", "Релігійна свобода", "Людина і політика", "Релігія та Соціум". Вони присвячують свої сторінки аналізу релігійної ситуації у світі, зокрема Росії та Україні, напрямом її еволюції, новітнім проявам релігії, їх характеристики, визначенню рівня релігійності населення, а також проблемі церковно-державних відносин. Корисними для дослідження процесу відродження українського православ'я є аналітичні статті в газетах "День", "Урядовий кур'єр", "Дзеркало тижня", "Молодь України", "Голос України".

Утім, серед усіх згаданих досліджень мало тих, які присвячені вивченню вселенського православ'я, а також етноконфесійних особливостей окремих його гілок, наприклад РПЦ, з українського погляду. Можна частково погодитись із висновком О. Сагана, що "загальною рисою української історіографії на православну тематику, за невеликим винятком, можна назвати її описовість, а також регіональну й фахову роздрібність" [29]. Слід також зазначити, що зовсім немає праць, у яких було б зроблено всебічний аналіз тих процесів, які відбувалися і відбуваються в інших помісних церквах, у вселенському православ'ї, де висвітлювалися б закономірності розвитку православ'я як єдиного організму.

Однією із небагатьох праць вітчизняних дослідників православ'я є праця О. Сагана "Вселенське православ'я" [28]. Існують також і ті дослідження, які стосуються історії окремих помісних церков, оскільки саме в них і розглядаються особливості обрядової діяльності та процес інституалізації церкви в процесі набуття ними автокефалії [8], хоча практичного вивчення взаємозв'язку національного і релігійного в бутті цих церков не відбулося.

Велику кількість досліджень та наукових статей в українському науковому просторі можна умовно розділити на три великі групи: 1) Історична – історія становлення та розвитку помісних церков. 2) Історіософська – особливості православ'я як віросповідного напрямку християнства. 3) Філософська – процеси у релігійному житті країни через призму синкретизму етнічного та релігійного, виявлення загальних закономірностей релігійного процесу.

У коло цих інтересів потрапляють монографії, статті та дисертаційні дослідження Б. Андрусишина, В. Бондаренка, І. Богачевської, С. Головаценка, С. Здіорука, А. Зінченка, В. Єленського, А. Колодного, П. Краляка, О. Крижановського, Г. Кулагіної, А. Марцишака, І. Мозгового, Г. Надтоки, П. Панченка, В. Пащенко, І. Преловської, П. Сауха, М. Стадника, Н. Стоколос, В. Ульяновського, Л. Филипович, Є. Чальцевої, Є. Харьковщанка, Н. Шип, О. Шуби, Л. Шугаєвої, Л. Конотоп та інших науковців, де здійснено змістовний аналіз процесів формування етноконфесійної специфіки культури та обрядово-культової сфери релігійного комплексу в контексті формування національної ідентичності.

Саме з наукової точки зору це й дозволяє пояснювати всі ті активні процеси "онаціональнення" православ'я в умовах його розвитку в різних націокультурних середовищах та довести правомірність понять "грецьке", "грузинське", "українське" православ'я тощо.

Сутнісні проблеми конфесійної самоідентифікації, сприйняття релігійних інституцій у масовій свідомості стали предметом аналізу в працях М. Бабія, О. Бучми, В. Єленського, А. Колодного, О. Сагана, Є. Харьковщанка П. Яроцького, Л. Конотоп. Питання взаємозв'язку етнічного та релігійного самовизначення, всієї глибинної ролі релігії в процесах етнонаціональної ідентифікації ґрунтовно проаналізовані в працях С. Здіорука, Л. Филипович, М. Козловця, О. Шуби.

Істотний вплив на формування нової моделі Українського націотворення мають праці авторів, які займалися вивченням локальних цивілізацій, зокрема А. Тойнбі, М. Данилевський, О. Шпенглер, С. Гантінгтон та ін. Не менш значимими є й праці наших попередників починаючи з І. Вишенського і закінчуючи Т. Зіньківським та І. Франко.

В їхніх дослідженнях ми знаходимо всебічний аналіз етноконфесійної специфіки релігії, культури, розгляд питань формування етноконфесійних спільнот. Також у них простежується критичний аналіз богословських процесів національних взаємовідносин, які розглядаються як об'єкт релігійного відображення. Глибокий аналіз цих праць дає можливість детально зрозуміти процес взаємозв'язку етнічного і релігійного на прикладі українського православ'я, тобто спробувати змоделювати український варіант цих відносин.

Список російських дослідників цивілізації, зокрема православної, ролі церкви в історії Росії нараховує сотні імен, серед яких варто відзначити таких істориків і філософів, як М. Карамзін, А. Хомяков, М. Данилевський, Ф. Достоевський, В. Соловйов, Федоров, В. Розанов, М. Бердяєв, М. Булгаков, М. Лосський, А. Карташев, Л. Карсавін, І. Ільїн, Б. Вишеславцев, П. Флоренський, А. Лосєв та інші.

Уся сучасна російська наукова література певною мірою робить спроби розкрити різні характеристики російської цивілізації, її особливості та якості. Головний акцент тут переноситься на моральні, духовні, етнокультурні та конфесійні складові. Характерною рисою цих досліджень є те, що вчені, які характеризу-

ють сучасну російську цивілізацію процес її становлення, здебільшого звертають свою увагу на православну складову. Відтак досить часто поняття "російська цивілізація" включає в себе лише етнічних росіян, хоча ця модель поширюється і на інші етноси, які живуть на території сучасної Російської Федерації, що є неприпустимим, оскільки не всі, хто проживає в сучасній РФ, вважають себе належними до цього етносу.

Аналізуючи стан православ'я в російській літературі, слід зазначити, що проблем доволі багато. Росіяни зрозуміли та стали активними в усвідомленні своєї долі, історії, мови, своєї місії і покликання.

Проте нині проблема "російськості" православ'я в Росії є актуальною в плані національного самоусвідомлення і самоідентифікації не лише росіян, а й інших слов'янських народів. Науковці, богослови, державні та громадські діячі Росії активно обговорюють включення саме релігійного фактора у процес духовного відродження країни. Для цього в Росії на допомогу покликана реанімована доктрина "Руського мира" в основу якої покладена специфічна концепція "Москва – третій Рим", уварівська триада "Православність. Народність. Самодержавство", ідея богообраності російського народу, особливої місії Російської православної церкви тощо. Саме ця доктрина запропонована одночасно двома російськими сторонами – РПЦ і державою. Ця доктрина активно нав'язується росіянам (і не лише) як єдиний спосіб збереження російського народу, його унікальності та його культурної неповторності. У цій ситуації важливо звернути увагу на маніпулятивність проблеми взаємодії релігійного і національного, а особливо на ту форму та спосіб її розв'язання на теренах Росії.

Серед усіх сучасних ідеологів Російської православної церкви особливо визначається нинішній патріарх Московський і всієї Русі Кирил [11], який у своїх проповідях та друкованих працях досить активно розвиває та поширює ідеологічну доктрину РПЦ крізь призму ідеї "Святої Русі", поширює так зване "повноцінне патріотичне виховання в церкві" [6]. Слід також нагадати, що саме патріарх Кирил, ще перебуваючи на митрополичій кафедрі Смоленська та Калінінграда, робив все можливе для зміцнення ролі та реального впливу офіційної позиції РПЦ на велике коло принципів питань. Також саме він є одним з авторів "Основ соціальної концепції РПЦ", де розвитку питання національної ідентичності та релігії було призначено цілий II розділ "Церква і нація" [33]. У цьому розділі йдеться про те, що в церкві немає національностей, тобто мовиться про принцип універсальності церкви та рівності людей, а з іншого боку – ставиться вимога допомагати своїм "братом по вірі", що з самого тексту стає зрозуміло, що цими "братами" є "православні росіяни" та прибічники РПЦ [33], хоча сьогодні не зовсім зрозуміло, яку саме антихристиянську позицію займає патріарх Кирил в умовах війни росії проти України.

Серед головних активістів процесу "усвідомлення" непростих проблем співвідношення релігії і нації в останні роки стали бувший речник РПЦ священник Всеволод Чаплін [36], митрополит Іларіон (Алфєєв) [1], а в попередні – нині покійний митрополит Санкт-Петербурзький і Ладозький Іоан (Сничєв), який досить активно пропагував ідеї "руського мира" [32].

У цьому питанні нашим релігієзнавцям є чому повчитися у наших істориків, які вміло і об'єктивно науково протистоять ідеологічно містифікованій російській псевдоісторії, протиставляючи псевдофактам конкретно-

історичні, достовірні факти, при цьому не ігноруючи реальні надбання справжніх істориків та релігієзнавців самої Росії, їхніх неупереджених ідей та реальних наукових здобутків, серед яких варто відзначити О. Верховського [7], А. Митрофанову [20], І. Можайську [21], В. Чеснокову [37.], О. Яхонтову [41].

У зв'язку з подіями, що відбуваються в стосунках України з Росією у різних сферах, зокрема й у площині релігійній, не дивно спостерігати агресивні ідеологічні та адміністративні наступи РПЦ на стабілізацію та процес творення ПЦУ. Таким чином, тема російського православ'я в Україні посіла чи не перше місце в процесі суспільного обговорення українськими вченими та богословами.

На основі вищевикладеного можна дійти таких висновків: вивчення проблеми вияву національної ідентичності в православ'ї залишається актуальним. Особливо тепер, коли в сучасній Україні здійснюється процес становлення національної ідентичності, надто – зважаючи ще й на те, що ті реальні зрушення, які відбуваються всередині православ'я, великою мірою впливають на формування української національної ідеї загалом.

У сучасній вітчизняній науковій та богословській літературі продовжуються дослідження етноконфесійної специфіки релігії, культури, питання формування етноконфесійних спільностей та національної самоідентифікації, здійснюється критичний аналіз богословських інтерпретацій походження різних народів та їх національних відносин.

Досліджуються питання процесу взаємодії релігії та політики, ідеології та релігії, але, як свідчить аналіз наявної літератури, специфіка саме російського православ'я, його агресивної сутності та національно-шовіністичної спрямованості мало вивчена, слабо проаналізована вітчизняними науковцями.

Більшість вітчизняних дослідників цікавиться формуванням українського православ'я, хоча поза увагою залишається російське, яке через особливу увагу патріарха Московського Кирила до православ'я в Україні активно пропагується, уявляється як єдино можливе й істинне, яке покликало представляти духовні інтереси всіх слов'янських народів, а тому особливо потребує найретельнішого дослідження та науково-критичного переосмислення з метою протистояння його тиску на Україну й українців та формування саме української ідентичності в процесі розбудови своєї державності і власної єдиної об'єднаної Помісної Православної Церкви України.

#### Список використаних джерел

1. *Алфеев Иларион*, епис. Венский и Австрийский. Православное свидетельство в современном мире. Доклады, интервью, слова. – СПб. : Изд-во Олега Обышко, 2006. 416 с.
2. *Андреева Л. А.* Сакрализация власти в истории христианской цивилизации. Латинский Запад и православный Восток. М. : НИЦ "Ладомир", 2007. 304 с.
3. *Андрієвський А.* Українське православ'я: втрата самобутності // Людина і світ. 1993. № 4/5. С. 38–42.
4. *Афанасьев Н.* Церковь Духа Святого. Киев : Центр православной книги, 2005. 480 с.
5. *Бондаренко В. Д.* Эволюция современного православного богослов'я. К. : Знання, 1988. 48 с.
6. Быть верным Богу. Книга бесед со Святейшим Патриархом Кириллом. Минск : Белорусская Православная Церковь, 2009. 592 с.
7. *Верховский А.* Политическое православие: русские православные националисты и фундаменталисты, 1995-2001 гг. М. : Центр "Сова", 2003. 316 с.
8. *Гараджа В. И.* Социология религии : учеб. пособие для студентов и аспирантов гуманитарных специальностей. 3-е изд., перераб. и доп. М. : ИНФРА-М, 2005. 348 с. (Классический университетский учебник).

9. Гордиенко Н. С., Курочкин П. К. Особенности модернизации современного русского православия. М.: Знание, 1978. 64 с.
10. Гундяев Кирилл, Патриарх Московский и всея Руси. Доклад на Архиерейском Соборе Русской Православной Церкви // Церковь и время. 2011. № 1. С. 7–18.
11. Здіорук С. І. Суспільно-релігійні відносини: виклики Україні XXI століття: монографія. К.: Знання України, 2005. 552 с.
12. Іванишин В. Українська Церква і процес національного відродження. Дрогобич, 1990. 92 с.
13. Ісиченко Ю. Українська православ'я: час вибору // Прапор. 1990. № 12. С. 136–159.
14. Калинин Ю. А. Критика философско-идеалистических основ современного православия. К.: Вища школа, 1987. 104 с.
15. Колодний А. Релігієзнавство демократичної України // Українське релігієзнавство. 2001. № 20. С. 3–12.
16. Копаниця М. М. "Соціальна етика" в руському православ'ї. К.: Знання, 1982. 48 с.
17. Красников Н. Социально-этические воззрения русского православия в XX веке. К.: Высшая школа, 1988. 179 с.
18. Кувакин В. Религиозная философия в России. М.: Мысль, 1980. 308 с.
19. Курочкин П. К. Эволюция современного русского православия. М.: Мысль, 1971. 270 с.
20. Митрофанова А. Политизация "православного мира". М.: Наука, 2004. 293 с.
21. Можайскова И. В. Духовный образ русской цивилизации и судьба России (Опыт метаисторического исследования): в 4 ч. М., 2001.
22. Новиков М. П. Православие и современность. М.: Из-во МГУ, 1965. 251 с.
23. Релігієзнавство України: монографія: в 2-х кн. Кн. 2. Релігієзнавча наука років незалежності / за ред. А. Колодного. К.: Укр. асоціація релігієзнавців, 2010. 258 с.
24. Релігія в духовному житті українського народу. К.: Наукова думка, 1994. 203 с.
25. Релігія і нація в суспільному житті України і світу / за ред. Л. Филипович. К.: Наукова думка, 2006. 286 с.
26. Релігія і церква років незалежності України / за ред. А. Колодного. К.: Дрогобич, 2003. 540 с.
27. Розумна О. П. Аскетичний ідеал в українській православній проповіді XVII століття: релігієзнавчо-філософський аналіз: дис... канд. філос. наук: 09.00.11 / Розумна Оксана Петрівна. К., 2004. 184 с.
28. Саган О. Вселенське православ'я. К.: Світ знань, 2004. 912 с.
29. Саган О. Православна проблематика в дослідницьких здобутках українського релігієзнавства (90-ті роки XX – початок XXI століть) // Академічне релігієзнавство України: історія і сьогодення. Українське релігієзнавство. 2006. № 40. С. 145–161.
30. Саган О. Помісна Православна церква: проблеми і прогнози конститування / О. Саган, С. Здіорук // Україна релігійна. Колективна монографія. Книга друга: Прогнози релігійного життя України. – К., 2008. – С. 136 – 158.
31. Саух П. Ю. Православная мораль в её научном осмыслении // Вопросы религии и религиоведения. Вып. VI: Антология отечественного религиоведения: Религиоведение Украины: сборник. Ч. 1 / сост. и общ. ред. Ю. П. Зуева, А. Н. Колодного, Л. А. Филипович, В. В. Шмидта, П. Л. Яроцкого. М.: ИД "МедиаПром", 2010. 757 с.
32. Снычев Иоанн, митроп. Санктпетербургский и Ладожский. Русский узел. Статьи. Беседы. Обращения. СПб.: Царское дело, 2000. 405 с.
33. Социальная концепция Русской Православной Церкви / ред.: Митроп. Смоленский и Калининградский Кирилл. М.: Даниловский благовестник, 2001. 192 с.
34. Филипович Л. Етнологія релігії: теоретичні проблеми, вітчизняна традиція осмислення. К.: Світ знань, 2000. 333 с.
35. Филоненко Н. В., Ребало В. А. Православие и современность. К.: Вища школа, 1982. 88 с.
36. Чаплин В., протоиер. Русская Православная Церковь, права человека и дискуссии об общественном URL: <http://www.interfax-religion.ru/?act=analysis&div=89>. – Назва з екрану.
37. Чеснокова В. Ф. Тесным путем: Процесс воцерковления населения России в конце XX в. М.: Академический Проект, 2005. 304 с. (Серия "Окна и зеркала").
38. Шишкин А. А. Сущность и критическая оценка "обновленческого" раскола Русской православной церкви. Казань: Изд-во Казанского ун-та, 1970. 365 с.
39. Шуба О. Релігія в етнопольному розвитку України. К.: Криница, 1999. 324 с.
40. Яроцький П. Феномен київського православ'я // Віче. 1992. № 4. С. 36–42.
41. Яхонтова Е. С. Православная церковь как социальный институт в современном информационном пространстве: монографія. СПб.: ИВЭСЭП, Знание, 2008. 133 с.

## References

1. Alfeev Ylaryon, epys. Venskyi y Avstryyskiy. Pravoslavnoe svydetelstvo v sovremennom myre. Doklady, ynterviu, slova. – SPb.: Yzd-vo Oleha Obysheko, 2006. – 416 s.
2. Andreeva L. A. Sakralyzatsiya vlasty v ystoriy khrystyanskoj tsyvylyzatsiy. Latynskiy Zapad y pravoslavniy Vostok / L. A. Andreeva. – M.: NYTs "Ladomyr", 2007. – 304 s.
3. Andriievskiy A. Ukrainse pravoslavia: vtrata samobutnosti / A. Andriievskiy // Liudyna i svit. – 1993. – № 4/5. – S. 38 – 42.
4. Afanasev N. Tserkov Dukha Sviatoho / Protoryerei Nikolai Afanasev. – Kyev: Tsentr pravoslavnoi knyhy, 2005. – 480 s.
5. Bondarenko V. D. Evoliutsiia suchasnoho pravoslavnoho bohoslavia / V. D. Bondarenko. – K.: Znannia, 1988. – 48 s.
6. Byt vernym Bohu. Knyha besed so Sviatishym Patryarkhom Kyryllom. – Mynsk: Belorusskaia Pravoslavnaiia Tserkov, 2009. – 592 s.
7. Verkhovskiy A. Politycheskoe pravoslavye: russkye pravoslavnye natsyonalysty y fundamentalysty, 1995-2001 hh. / A. Verkhovskiy. – M.: Tsentr "Sova", 2003. – 316 s.
8. Haradzha V. Y. Sotsyolohiya relyhy: Ucheb. posobyе dlia studentov y aspyrantov humanyarnykh spetsyálnosti / V. Y. Haradzha. – 3-e yzd., pererab. y dop. – M.: YNFRA-M, 2005. – 348 s. – (Klasycheskiy unyversyetskyy uchebnyk).
9. Hordyenko N. S. Osobennosty modernyzatsyy sovremennoho russkoho pravoslavyia / N. S. Hordyenko, P. K. Kurochkin. – M.: Znanye, 1978. – 64 s.
10. Hundiaev Kyryl, Patryarkh Moskovskiy y vseia Rusy. Doklad na Arkhyereiskom Sobore Russkoi Pravoslavnoi Tserkvy / Kyryl Hundiaev // Tserkov y vremia. – 2011. – № 1. – S. 7 – 78.
11. Zdiuruk S. I. Suspilno-relihiini vidnosyny: vyklyky Ukraini KhKhI stolittia: [monohrafiia] / S. I. Zdiuruk. – K.: Znannia Ukrainy, 2005. – 552 s.
12. Ivanyshyn V. Ukrainka Tserkva i protses natsionalnoho vidrodzhennia. – Drohobych, 1990. – 92 s.
13. Isichenko Yu. Ukrainse pravoslavia: chas vyboru / Yu. Isichenko // Prapor. – 1990 – № 12. – S. 136 – 159.
14. Kalynyn Yu. A. Krytyka filyosofsko-ydealystrycheskykh osnov sovremennoho pravoslavyia / Yu. A. Kalynyn. – K.: Vyshcha shkola, 1987. – 104 s.
15. Kolodnyi A. Relihiieznavstvo demokratychnoi Ukrainy / A. Kolodnyi // Ukrainse relihiieznavstvo. – 2001. – № 20. – S. 3 – 12.
16. Kopanytsia M. M. "Sotsialna etyka" v ruskomu pravoslavi / M. M. Kopanytsia. – K.: Znannia, 1982. – 48 s.
17. Krasnykov N. Sotsyalno-tycheskye vozzreniia russkoho pravoslavyia v XX veke / N. Krasnykov. – K. Vysshiaia shkola, 1988. – 179 s.
18. Kuvakyn V. Relyhyoznaia fylosofyia v Rossyy / V. Kuvakyn. – M.: Mysl, 1980. – 308 s.
19. Kurochkin P. K. Evoliutsiia sovremennoho russkoho pravoslavyia / P. K. Kurochkin. – M.: Mysl, 1971. – 270 s.
20. Mytrofanova A. Polytzatsiia "pravoslavnoho myra" / A. Mytrofanova. – M.: Nauka, 2004. – 293 s.
21. Mozhaikova Y. V. Dukhovniy obraz russkoi tsyvylyzatsyy y sudba Rossyy (Opyt metaystorycheskoho yssledovaniia) [Tekst]: v 4 chastiakh / Y. V. Mozhaikova. – M.: [b. y.], 2001.
22. Novykov M. P. Pravoslavye y sovremennost / M. P. Novykov. – M.: Yz-vo MHU, 1965. – 251 s.
23. Relihiieznavstvo Ukrainy [Tekst]: monohrafiia: v 2-kh knykh. – Kn. 2. – Relihiieznavcha nauka rokv nezalezhnosti / Za redaktsiieiu A. Kolodnoho. – K.: Ukr. asotsiatsiia relihiieznavstiv, 2010. – 258 s.
24. Relihiia v dukhovnomu zhytti ukrainskoho narodu. – K.: Naukova dumka, 1994. – 203 s.
25. Relihiia i natsiia v suspilnomu zhytti Ukrainy i svitu / za red. L. Fylypovych. – K.: Naukova dumka, 2006. – 286 s.
26. Relihiia i tserkva rokv nezalezhnosti Ukrainy / za red. A. Kolodnoho. – K.-Drohobych, 2003. – 540 s.
27. Rozumna O. P. Asketychny ideal v ukrainskii pravoslavniy propovidy XVII stolittia: relihiieznavcho-filosofskiy analiz: dys... kand. filos. nauk: 09.00.11 / Rozumna Oksana Petrivna; Kabinet Ministriv Ukrainy, Natsionalnyi ahraryni un-t. – K., 2004. – 184 s.
28. Sahan O. Vselenske pravoslavia / O. Sahan. – K.: Svit znan, 2004. – 912 s.
29. Sahan O. Pravoslavnna problematyka v doslidnytskykh zdobutkakh ukrainskoho relihiieznavstva (90-ti roky XX – pochatok XXI stolit) / O. Sahan // Akademichne relihiieznavstvo Ukrainy: istoriia i sohodennia. Ukrainse relihiieznavstvo. – 2006. – № 40. – S. 145 – 161.
30. Sahan O. Pomisna Pravoslavnna tserkva: problemy i prohnozy konstytuiuvannia / O. Sahan, S. Zdiuruk // Ukraina relihiina. Kolektyvna monohrafiia. Knyha druha: Prohnozy relihiinoho zhyttia Ukrainy. – K., 2008. – S. 136 – 158.
31. Saukh P. Iu. Pravoslavnnaia moral v eë nauchnom osmysleniy // Voprosy relyhy y relyhyovedeniia. Выр. VI: Antolohiia otechestvennoho relyhyovedeniia: Relyhyovedeniye Ukrainy [Tekst]: sbornyk. Chast 1: / sost. y obshch. red. Iu. P. Zueva, A. N. Kolodnoho, L. A. Fylypovych, V. V. Shmydta, P. L. larotskoho. – M.: YD "MedyaProm", 2010. – 757 s.

32. Snychev Yoann, mytrop. Sanktpeterburzhskiy y Ladozhskiy. Russkiy uzel. Staty. Besedy. Obrashcheniya. – SPB.: Tsarskoe delo, 2000. – 405 s.

33. Sotsyalnaia kontsepsiya Russkoi Pravoslavnoi Tserkvy / red.: Mytrop. Smolenskiy y Kalanynhradskiy Kyryll. – M.: Danylovskiy blahovestnyk, 2001. – 192 s.

34. Fylypovych L. Etnolohiia relihii: teoretychni problemy, vitchyzniana tradytsiia osmyslennia / L. Fylypovych. – K.: Svit znan, 2000. – 333 s.

35. Fylyonenko N. V. Pravoslavnye y sovremennost / N. V. Fylyonenko, V. A. Rebkalov. – K.: Vyshcha shkola, 1982. – 88 s.

36. Chaplyn V., protyer. Russkaia Pravoslavnaia Tserkov, prava cheloveka y diskussy ob obshchestvennom ustroistve [Elektronnyi resurs] / V. Chaplyn. – URL: <http://www.interfax-religion.ru/?act=analysis&div=89>. – Nazva z ekranu.

37. Chesnokova V. F. Tesnym putem: Protsess votserkovleniya naseleniya Rossyy v kontse KhKh v. / Valentyna Fedorovna Chesnokova. – M.: Akademicheskyy Proekt, 2005. – 304 s. – (Seriya "Okna y zerkala").

38. Shyshkyn A. A. Sushchnost y krytycheskaia otsenka "obnovlencheskoho" raskola Russkoi pravoslavnoi tserkvy / A. A. Shyshkyn. – Kazan: Yzd-vo Kazanskoho un-ta, 1970. – 365 s.

39. Shuba O. Relihiia v etnonatsionalnomu rozvytku Ukrainy / O. Shuba. – K.: Krynytsia, 1999. – 324 s.

40. Iarotskiy P. Fenomen kyivskoho pravoslavia / P. Yarotskiy // Viche. – 1992. – № 4. – S. 36 – 42.

41. Iakhontova E. S. Pravoslavnaia tserkov kak sotsyalnyi ynstytut v sovremennom ynformatsyonnom prostranstve: monohrafiya / E. S. Yakhontova. – SPB: YVĖSĖP, Znanye, 2008. – 133 s.

Надійшла до редколегії 05.06.22

Konstantin Vergeles, Doctor of Science in Philosophy, Prof.  
National Pirogov Memorial Medical University, Vinnytsya, Ukraine,  
Eugenia Netetska, PhD, Assist.  
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

#### ESSENTIAL MANIFESTATIONS OF CONTEMPORARY PROBLEMS OF NATIONAL IDENTITY ON THE EXAMPLE OF ORTHODOX: A SOURCE SCIENCE ANALYSIS

*The religious processes taking place in Ukraine recently are increasingly encouraging a comprehensive philosophical and religious analysis of the relationship between the national and religious, ethnic and confessional, mental and sacred, political and ideological, etc., since these connections are essential factors in the formation of statehood, national identity, spiritual identity and religious certainty of the people, which is causing the increased interest of domestic researchers: from philosophers, historians, psychologists to sociologists, ethnographers, linguists, etc. The essence of the specificity of national identity in general, Orthodoxy in particular, is revealed through a comprehensive, in-depth analysis of the main dominants of the Orthodox creed, among which is the anthropological idea that permeates the entire Christian ontology and epistemology.*

*These problems are constantly under the close attention of scientists and have repeatedly become the subject of professional research of the past and professional searches of modern domestic and foreign scientists. In modern Ukraine, there is an increase in the number of studies, particularly in the history of Orthodoxy, its beliefs and rituals, as well as its interaction with the state and society. A wide and diverse range of religious topics is quite significant and significant today. All this is due to the fact that Orthodoxy has historically been and remains the dominant religious factor in our country, and it is it that can claim to be called an autochthonous (mentally rooted) religion in Ukraine.*

**Keywords:** Orthodoxy, religion, Catholicism, ethnophilism, national identity.